ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԼԻՄԱԶՆՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շարունակութիւն)

7 Ագաթանգեղոյն վենետիկեան տպագրութիւնը (էջ 590) կ'ընթեռնու. "Եւ անդ կործանեցին զբագինն Լաս գիցն Արամազդայ։ Այս նախադասութիւնը յոյնը թարգմանած է այսպէս τὸν βωμὸν Κρόνου, τοῦ πατρὸς Διὸς παντοδαίμονος. կարդէր այս երկու հատուածներն իրարու հետ համեմատելով կը դիտէ. "Դիոս գից վերաբերեալ կտորը (հրտրկ. Lagarde, p. 67) գժուարութիւն մ'ունի։ Հայոյն այս խօսքը "զբագինն..., յոյնը կը թարգմանէ այսպէս τὸν βωμόν κτλ. (զբագինս Կրոնոսի հօրն Դիոսի անուանէր)։ Այս բանս կերպապէս կը հակասէ թարգմանչին սովորական գործածութեանն, որուն համար Արամազդ միշտ Ζεύς է. (Հերոդոս Հայոց-պահի ոսի Ռէնէանդրը. թրգմ. Հ. Ց. Տաշեան, Վենետիկ 1899, էջ 25, ծանօթ. 2)։

Հետաքրքրական է նոր հրատարակութեան ընթերցուածը, որ կը պարզէ այս մութ խնդիրը. "Եւ անդ կործանեցին զբագինն Զեւս գիցն Արամազդայ, հօրն անուանեալ գիցն ամենայնի", այսպէս ունին βabdd՝ ձեռագիրները, եւ այս ընթերցուածը աչքի առաջ ունեցած է Ագաթանգեղեայ յոյն թարգմանիչը։ Ինչպէս ծանօթ է յոյնը Հայ գից անուանց համապատասխան անուններ գտնելու համար բաւական նեղութիւն կրած է. այսպէս օրինակի համար Աստղիկ գիցուհին, որ Ցունաց Աֆրոդիտի (Ἀφροδίτη) է, թարգմանած է Ἀστήρ (= աստղ) ὁ τρίτος βωμὸς ἀστέρος θεῶν եւ այլն (ընդարձակ տես Տաշեան, Ագաթանգեղեան Գեորգոյ սարի եպիսկոպոսի, էջ 58—61)։ Այս տեղ ալ կը հանդիպի երկու անուանց՝ Զեւս եւ Արամազդ բառերու, — որոնք Հայ Հեղինակը իբրեւ նշանակն գործածած է աւելագրութեամբ, — եւ երկուքն նշանակութեամբ իրարմէ տարբեր բառեր կարծելով՝ վերջինը (Արամազդը) "իւր սովորութեան համաձայն կը թարգմանէ Ζεύς., իսկ Զեւսը նկատելով Արամազդէն պարզեր անձնաւորութիւն մը եւ ազդուելով անշուշտ "Հայր գիցն ամենայնի" հատուածէն, ինչպէս կը դիտէ կարիբէ (անդ), կը թարգմանէ Կրոնոս՝ "Զբագինս Կրոնոս (= Զեւս) գիցն [Արամազդայ] հօրն անուանեալ գիցն ամենայնի։

8. "Փոխանցմ ընտիր չէ". այս է ոսկեդարեան Հայերէնի ուղիղ վարդապետութիւնը (Հմմտ. Գաթրճեան, Արքեպս Պապաբեմեանոյ՝ Հայոց, էջ 335). իսկ Նորայր Բիւզանդացի որպէս զի Կորեան խոսքանիլ եւ Ագաթանգեղեայ խոսքս բառերն իրարու հետ նշխացքնէ, Արրամհամ երիցու Ագաթ. ձեռագրին խոսքանիլ վերը կը գտնէ վենետիկեան տպագրին խոսքսրիլներին (Կորիւն Վարդապետ, էջ 106)։

Բաց անտի որ Կորեան "միով աստուածաբարբառ պատգամքն մի ազգ կապեալ խոսքանիլ միոյ Աստուծոյ յաւրինէր" (էջ 15—16) հատուածին խոսքանիլը յետասմուտ է, համեմատեալ Ագաթանգեղեան, որ Կորիւնը բառական ընդօրինակած տեղն ալ՝ իւրեան օրինակին մէջ խոսքսրիլ գտած է. "միով աստուածաբարբառ պատգամքս՝ մի ազգ կապարեալ ՓԱՌԱՒՈՐԻՉ միոյ Աստուծոյ լինել" (նոր տպ. էջ 476, վենետ. տպ. էջ 646). Ագաթանգեղեայ քննական հրատարակութեան ձեռագրական տարբերութիւնները Նորայրի նախադասած խոսքանիլներու վաւերականութեան լաւ վկայութիւն տալ կը դտնան. էջ 31, aβabdd՝ օրինակներուն խոսքսրիլը միայն Ա՝ կ'ընթեռնուն աղճատմամբ խոսքանիլ (Զ խոսքանիլ). էջ 55, մինչ aβabdd՝ բնաբերագոյն ձեռագիրներն ունին խոսքսրիլ գասական ընթերցուածը Ա—ԳԶt ոչ-ընտիրները ունին խոսքանիլ. էջ 129 ԱԲԳβ օրինակները միայն ունին խոսքանիլ, մարմնոյն մէջ առնուած է խոսքսրիլոյ ընտիր ձեւը. էջ 375 "Զի եւ գուք լիջիք խոսքսրիլ Աստուածութեան, այսպէս միաբերան abcdd՝ ԱԲ, միայն t կ'ընթեռնու խոսքանիլ. ուր գտնեալ "Դասուց խոսքսրիլոյն Հաղորդեալքդ", t օրինակը միայն խոսքանիլոյն, իսկ abcdd՝ ԱԲ խոսքսրիլոյն։ Ագաթ. Վենետիկեան տպագրութեան (էջ 203) խոսքանիլ բառը, որ անմտագրութեամբ նոր տպագրութեան մարմնոյն մէջ տպրգած մտած է (էջ 139), bdd՝ կ'ընթեռնուն խոսքսրիլ, որ ընտիր ընթերցուածն է. հմմտ. էջ 145 "կան յանդգաբար խոսքսրիլ, abc միայն խոսքանիլ։ Առաջմ տպհվութեամբ Ջիջիլու է Լաբուբնայի Երուսաղեմի տպագրութեան "խոսքանիլոյ" (էջ 149), ուր Վենետիկի հրատարակութիւնը կ'ընթեռնու գասական լեզուի պահանջած ձեւին համեմատ "խոսքսրիլ Աստուածութեան" (էջ 42)։

9. Եղիշէ Մ-ի-ք-ի-ա-ց (Գ. 2) հետեւեալ հատուածը "Եւ քաջայն սուգ անհնարին եւ ի-ր-ր-ա-ր-ալ գոչմամբ եռանդն ի վեր հասեալ զսիրտս ճմէր", նորայր (Կոլ-ն Վարդապետ, էջ 455) այսպէս կ'ընթեռնու. "Եւ քաջայն սուգ անհնարին եւ ի-ր-ր՝ աղաղակալ գոչմամբ..." իւր կարծեաց հիմ առնելով ոսկեդարեան ի-ր (ողբ) բառը (Ոլէր. Պասալ, Ա. հտր. 260, 492, 751, 832)։ Այս ընթերցուածն ունի նաեւ Հաղբատի Ընթերցուածոց Գիր. Հեղինակը իւր աշխատասիրութեան նորատիպ Բ. հատորին մէջ "սուգ անհնարին եւ ի-ր՝ աղաղակալ. ծանօթութեան մէջ (14) կը մեկնէ "Գիր, կական, լալուն, ողբ" (էջ 389)։

Ընդունելի չի թուիր ինձի այս սրբագրութիւնը, որ մեծապէս կը շեղի յոյն բնագրէն, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις (թարգմանուած՝ քաջաց) ἀνήκεστον πένθος ἦν καὶ πανόδυτρος μετὰ δακρύων βοῆ եւ այլն։ Πανόδυρτος, որուն դիմաց դրուած է Հայերէն ի-ր բառը, ածական է βοῆ (գոչումն) գոյականին. այս համեմատութեամբ միայն "գիր" ածականը "գոչումն" գոյականէն բաժնելու հարկը չեմ տեսներ։ Πανόδυρτος միանալով μετὰ δακρύων (արտասուօք) հետ, որը Հայ թարգմանիչը շատ գեղեցիկ ածականացուցած է "արտասրալից", կը կազմեն "գոչումն" բառին ի-ր, ոչ-ասրալից գասա գասա գրուած ածականները բնագրին հոգւոյն համաձայն։ — Գիր իբրեւ ա-

digitised by A.R.A.R.@

ծական կայ Ռոմբերոնի սա Փիլիպպ. Ֆրիզոյն մեկնութեան մէջ. «մի ծոյլ, մի մեղկ մի է կիր մեռաց» (էջ 482), զոր Նորայր միացընելով կ'ուղղէ կերպիս եւ կ'ընթեռնու է կերպաց, որ եթէ երբեք ուղիղ ըլլար, Ոսկեբերանի Հայ թարգմանիչը անտարակոյս պիտի գրէր «մի ծոյլ, մի մեղկ, մի կերպաց». յոյն բնագիրը երեք բառերուս դիմաց ունի պարզապես οὐκ ἀναπεπτωκότα, վատասիրտ, մեղկ, թոյլ։

Մակաբայեցւոց կերպ միայն եւ միայն ածական (= արտաւորալից) ընդունելով Եղիշէի կերպասոյր (ուղղելի՝ կերպ արտասոյր) (պատմ. էջ 44) բառին խնդիրը կը լուծուի։ Բառին մասին Նորայր կը հարցնէ «Արդեօք Եղիշէ եւս կերպասոյրէց կարդալով ի Մակաբայեցիս՝ հնարած է զեւր կերպասոյրն, կամ այլուր գտած է զայն, չկարեմ ասել» (անդ, էջ 455, ծանօթ. 22)։ Նահապետեան գաղձեալ իւր բառատեղծական Ուղղագրութիւններուն մէջ «տարակուսական կը թուի, կ'ըսէ, թէ թ'նչու Եղիշէ «զկերպ արտասրն» փոխանակեր է «գերարտասրն»ով։ Եթէ իրրեւ աղբիւր կը հոսէր ալ գերէն արտասուքն, կարելի էր ըսել յուրդ կամ տարտ, իսկ «գերը» մակդիրը (?) չունի նշանակութիւն (!)։ Ռ-ղղերոնիւն Հայ Մատենագրաց, էջ 137։

10. «Յեր Աստուած հարցն մերոց, դու այն ես, որ յերկինս եւ ի վերայ երկրի ապրէ, եւ իշխես դու ի վերայ ամենայն թագաւորութեանց հեթանոսաց». այսպէս կ'ընթեռնուի Գ. Խալաթեանցի հրատարակած Մնացորդաց Գրոց մէջ (Բ. Ի. 6)։ "Եւ ի վերայ երկրի ապրէ" հատուածը, ինչպէս մատնանիշ կ'ընէ Ազատեան, կը պակսի թէ երբայական եւ թէ եւթանասնից բնագրին մէջ ("Յեր Աստուած հարցն մերոց, ոչ ապաքէն դու ես Աստուած յերկինս, եւ դու տիրես ամենայն թագաւորութեանց Զօնրպ.)։ Սարի ձեւին դէմ երկրորդ ձեռագիրն ունի է ապրողք, բայց ոչ մին եւ ոչ միւսը կը յարմարի այստեղ. ուստի կը թուի թէ խանգարեալ բան մնն է եւ թերեւս հարկ է ուղղել այսպէս». դու այն ես... որ ի վերայ երկրի ապրէ». (Ազատեան, Հայրենի Նոր քարեր Նորոգեալ Մնացորդաց Գրոց մեջ, էջ 29—30)։

Գանե ինձի համար գոհացուցիչ չէ այս ընթերցուածը. ես կը փափաքէի այսպէս ընթեռնուլ. "դու այն ես որ յերկինս եւ ի վերայ երկրի ես է ապրէ", որ է ըսել յերկինս, յերկրի եւ է սոնդրարարս (= է Ներոյ երկրի)։ Այսպէս կարդալու կը միտիմ Երէրոյդ թարգմանութիւնն (Ի՞ 37) "ընդարձակութիւն է Ներոյ գնացից իմոց, եւ ոչ սատանեցան բարձք իմ", հատուածէն, որ Սամուէլի մէջ (ԺԳ. 37) թարգմանուած է "ընդարձակեցեր զգնացս իմ է ներքս ի՛մէ", զոր "ոմանք" է ապրէ ի՛մէ եւ "օրինակ մի" է ապրուսէ կ'ընթեռնուն (Զօնրպ.)։ Համեմատ դարձեալ Եփրեմի թարգմանութեանց Մեկնութիւնը (Հատ. Ա, էջ 408) "ընդարձակեցեր զգնացս իմ է ապրեսս ի՛մ, զի մի գայթակղեցին զձեղունք իմ", զոր մեր Մատենադարանի թիւ 229 ձեռագիրը (Վրդանոյ Հատուածոց մեկնութեանց հին խմբագրի) կ'ընթեռնու "է ապրել ի՛մէ"։ Մեր այս ենթադրութիւնը հատատել կը թուի նաեւ երկրորդ օրինակին է ապրոսի ընթերցուածը։

11. Իրենէոսի Գրոց մէջ ասորական հետք նշմարուած է ի մէջ այլոց Ընդդ. Հերձ.ի "Հրեշտակ" (= Մաղաքիա) բառ. "յայտագս որոց յերկուսեան մարգարէսն Հրեշտոյն յառաջագոյն այսպէս նշանակեցաց", էջ 75. "բարւոք եւ ի մարգարէս Հրեշտոյն ասէ" էջ 65։ Հ. Ակինեան Իրենէոսի Գրոց թարգմանութիւնը ապացուցանելով յոյն բնագրէ, կարծուած ասորական հետքերուն խնդիրը կը պարզէ, իսկ "Հրեշտակ"ի մասին չունի ըսելիք (Ս. Իրենէոս հայ մատենագրութեան մեջ, ՀԱՆԴ. ԱՄՍ., 1910, էջ 201)։ Հրատարակիչներու կարծիքին համաձայն այս տեղ Իրենէոս ալ կենար "Հրեշտակ" գործածած բլլալ։

1. Կարելի չէ ընդունիլ թէ այս տեղ Իրենէոս գործածած բլլայ "Հրեշտակ" բառը, քանզի լատին թարգմանութիւնը, որ սարկական հետեւող է յոյն բնագրին, կ'ընթեռնու in duodecim prophetis Malachias (Harv. II, 199), et in prophetis Malachias (անդ, էջ 214)։ 2. "Հրեշտակ" բառը սրբազան ասորական նոյնչափ յատնական նկատուած է, քան այսմ չի կրնար ասորական հետք կարծուիլ, ապա թէ ոչ չտուած կարծիք մը պէտք էինք ընդունիլ թէ ասորերենէ թարգմանուած են հետքեր կան նաեւ օրինակի համար Եւսեբիոսի Ժամանակագրութեան մեջ, ուր Մաղաքիա երկու անգամ "Հրեշտակ" կ'անուանուի. "եւ Անգեղոս, որ եւ Մաղաքիա, եւ թարգմանի Հրեշտակ". Քրոն. Ա. էջ 184. Եւսեբիոս այս հատուածը յառաջ կը բերէ Կղեմէս Անդքանդրացւոյ "Սարգամա"էն, որուն մեջ գրուած է ἐκ τῶν δώδεκα Ἄγγελος, ուրեմն Եւսեբիոս կը յաւելու "որ եւ Մաղաքիա", իսկ Հայ թարգմանիչը "եւ թարգմանի Հրեշտակ"։ "Եւ յերկուսեան մարգարէիցն Հրեշտոյն, որ եւ Մաղաքիա, Անդ, Բ. էջ 202։ Իրենէոսի զարտաղաղաբեր թարգմանիչը նման աղբիւրներէ ազդուելով բնագրին Մաղաքիա անունը թարմանած է Հրեշտակ։ — Իսկ յոյն Հայրերը Մաղաքիան Հրեշտակ (Ἄγγελος) կը թարգմանեն, յենելով Մաղաքեայ Մարգարէութեան առաջին գլխոյն առաջին համարին վրայ, ուր Մարգարէն կը կոչուի "Հրեշտակ". "առաք բանի Տեառն ի վերայ Խրայելի ի ձեռն Հրեշտակի իւրոյ"։ Ասկէ թէ հրեայք թէ քրիստոնեայք կարծած են նոյն իսկ թէ Մաղաքիա մարդ եղած չէ, այլ մարգակերպ հրեշտակ մը (այսպէս. Կիւրեղ, Ցերոն. եւ այլք)։ Հմմտ. Zschokke, Historia sacra, ed. 6. p. 323.

Շարունակելի։ Հ. Ս. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@